

Landweren in de Achterhoek

SONJA BARENDS

Door de ligging op oude grenzen en rond steden spreken landweren erg tot de verbeelding. Over hun ouderdom is veel gespeculeerd. Sommige auteurs schreven deze wallen zelfs toe aan de Romeinen. Ook over hun functie bestaat nog veel onduidelijkheid. Aan landweren wordt een grote diversiteit aan functies toegeschreven. Over het algemeen lijkt de functie echter zeer eenvoudig te zijn.

Een landweer was een aarden wal, oorspronkelijk begroeid met bomen of struikgewas. Aan een of aan beide zijden van de wal lag een droge gracht. In nattere gebieden bestond een landweer uit een of twee sloten, die door een brede dam werden gescheiden (Doornink, 1936). De wallen werden beplant met eiken en beuken. Deze werden op 1 meter hoogte gesnoeid. De nieuwe takken werden naar de grond gebogen, waarna deze zich aan de bodem vasthechtten en wortel schoten. Hiertussen werden doornige struiken aangeplant. Zo ontstond een grillig net van niet te ontwarren takken en twijgen, dat een ondoordringbare barrière vormde.

Zwakke schakels in de landweer waren de doorgangen van wegen. Deze doorgangen werden verdedigd door een slagboom, een zogenaamde ronneboom, of door een hek. Op sommige – strategisch belangrijke – punten werd zo'n doorgang bewaakt door een versterkt huis, vaak 'Koerhuis' genoemd, naar de torenwachter of 'koer'. Soms werden gevaarlijke doorgangen door de landweer versterkt door de aanleg van een schans. Ook kwamen uitkijkposten langs de landweer voor.

Landweren konden verschillende functies hebben. In de eerste plaats markeerde de landweer een territoriale grens. Nauw hiermee samen hangt de tweede functie, de verdediging van een bepaald gebied of landstreek. Daarnaast konden landweren een stadsgebied beschermen tegen vijanden of dienden ter bescherming van het vee op de stadswede tegen plunderende bendes (Doornink, 1936). Voorbeelden van dergelijke landweren waren er onder andere in Deventer, Nijmegen en Zwolle. Tot slot dienden

landweren als tollinie, waarbij op de doorgangende wegen bij de slagboom tol geheven werd (Leyden, 1942). Vaak kwam het voor dat een landweer meerdere functies had; een verdedigingslinie kon in latere tijd, of in vreedstijd, als tollinie gaan dienen.

De meeste landweren in Nederland stammen uit de Late Middeleeuwen. Uit verschillende bronnen blijkt dat ze in de 14^e en 15^e eeuw zijn aangelegd. Ze komen ook nooit overeen met grenzen die ouder zijn dan de Middeleeuwen.

Landweren kwamen vooral voor in het oosten en zuiden van Nederland (Overijssel, Gelderland en Limburg). Dit waren gebieden met plaatselijke, kleine, zelfstandige (land)heren. In het westen van het land komen landweren weinig of niet voor, omdat hier al vroeg een sterk centraal gezag aanwezig was en omdat het land door de aanwezigheid van sloten toch al moeilijker toegankelijk was.

Door het verdwijnen van de afzonderlijke staatjes, vooral in het oosten van het land, verloren de landweren vanaf de 16^e eeuw hun functie. Veel landweren zijn nog lang daarna in gebruik gebleven om de sluikhandel tegen te gaan en om ontduiking van tolleren te voorkomen. De meeste landweren zijn in de 18^e eeuw verdwenen.

Op sommige plaatsen zijn nog restanten van een landweer aanwezig. Vaak gaat het echter om kleine stukjes. Veelal wijzen veld- en boerderijnamen nog op de vroegere aanwezigheid van een landweer. Namen kunnen duiden op de wal zelf (landwer, lantert, lanterman), op het slaghek in de landweer (walboom, landhegge, slaghekke, slagman, runneboom, slotboom), op de koerboom of het koerhuis of op de tol.

king tot de landweren in de Achterhoek over markewallen, die dienden ter markering van de markegrens.

De marken ontstonden in de Achterhoek in de 15^e eeuw, toen de druk op de grond toenam en het noodzakelijk werd het gebruik van de woeste gronden te beperken en te regelen. Door de markegenootschappen werd onder meer vastgelegd wie de woeste gronden mochten gebruiken, hoeveel vee hierop geweid mocht worden en hoeveel plaggen er gestoken mochten worden. Door gebrek aan grasland in de Achterhoek waren de heidegronden hier van groot belang voor het weiden van het vee. De markewallen omgaven delen van het markegebied en scheidden dit van naburige marken. Naast de afbakening van het grondgebied dienden de landweren om te voorkomen dat vee op het grondgebied van de aangrenzende marke terecht kwam. Het had namelijk niet zelden heel wat voeten in de aarde om het vee terug te krijgen en dan alleen nog tegen betaling van zogenaamd 'schutgeld'. In dit geval was de functie van de landweer dus zeer eenduidig, hij diende als veekering. Een dergelijk gebruik van aarden wallen was – vóór de invoering van het

prikkeldraad – zeer algemeen in Oost-Nederland.

Of de boven beschreven landweren ook dienden om de markegrens te markeren is onduidelijk. Ze volgen namelijk niet helemaal de markegrens. Omdat de ontginning van de woeste grond na de verdeling van de marke plaatsvond binnen de markegrenzen, zijn deze grenzen en het verloop van de landweren in het huidige landschap herkenbaar gebleven.

LITERATUUR

- BAREND, S. EN J.D.H. HARTEN (1988). Historisch-geografische aspecten van het ruilverkavelingsgebied Hupsel-Zwolle. Geografisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht.
- DOORNINK, G.L. (1936). Landweren. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, pp. 845–850.
- HEUVEL, H.W. (1903). Geschiedenis van het land van Berkel en Schipbeek.
- LEYDEN, F. (1942). Landweren en wachtplaatsen in Gelderland. Bijdragen en Mededelingen 'Gelre', pp. 89–107.
- STEGEMAN, B. (1941). Oude landweerresten in het Oost-Graaflandsche grensgebied. Archief de Graafschap, pp. 313–328.